

Dorota Dobija

Audyt finansowy we współczesnych systemach społecznych

Funkcje i praktyka

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Dorota Dobija

Audyt finansowy we współczesnych systemach społecznych

Funkcje i praktyka

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2014

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Akademię Leona Koźmińskiego
Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki

Recenzenci

prof. dr hab. Magdalena Jerzemowska

prof. dr hab. Wiktor Gabrusewicz

Wydawca

Magdalena Przek-Ślesicka

Redaktor prowadzący

Janina Burek

Opracowanie redakcyjne

Renata Włodek

Korekta i łamanie

WYDAWNICTWO

JAK

www.wydawnictwojak.pl

Projekt graficzny okładki

Studio Kozak

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

 prawolubni

Szanujmy prawo i własność.
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2014

© Copyright by Akademia Leona Koźmińskiego, 2014

ISBN 978-83-264-3343-6

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Miejsce audytu finansowego w organizacjach	17
1.1. Audyt finansowy jako czynnik integrujący rynki finansowe	17
1.2. Audyt finansowy w środowisku organizacji	19
1.3. Audyt finansowy jako element ładu korporacyjnego.....	22
1.4. Komitet audytu, kontrola wewnętrzna i audytorzy finansowi	25
1.5. Sprawozdawczość finansowa jako narzędzie ładu korporacyjnego.....	34
2. Teorie popytu na usługi audytorskie	40
2.1. Klasyczne teorie audytu finansowego Limperga oraz Mautza i Sharafa	40
2.2. Zapotrzebowanie na usługi audytorskie	42
2.3. Luka oczekiwań odnośnie do audytu finansowego	47
2.4. Hipotezy wyjaśniające popyt na usługi audytorskie	50
2.5. Audyt finansowy a teoria agencji.....	54
2.6. Audyt finansowy w teoriach behawioralnych	56
3. Rozwój modeli i standardów audytu finansowego	60
3.1. Rozwój praktyki audytu finansowego – rys historyczny	60
3.2. Międzynarodowa harmonizacja standardów audytu finansowego – projekt IFAC.....	67
3.3. Wykorzystanie informacji o ładzie korporacyjnym w procesie audytu finansowego	73

4. Efekty pracy audytora – zmiany w modelu sprawozdawczości audytu finansowego	80
4.1. Ewolucja modelu sprawozdawczości audytu finansowego	80
4.2. Obszary badań w zakresie modelu sprawozdawczości audytora finansowego	88
4.3. Użyteczność sprawozdań audytora finansowego w warunkach polskich	92
4.4. Kierunki reform w zakresie modelu sprawozdawczości audytu finansowego.....	98
5. Zagadnienia (samo)regulacji usług audytorskich.....	104
5.1. Podejścia do regulacji usług audytorskich w gospodarce rynkowej.....	104
5.2. Ustawa SOX jako pierwowzór zmian regulacyjnych audytu finansowego.....	107
5.3. Rozwój regulacji dotyczących usług audytorskich w Unii Europejskiej – perspektywa historyczna	116
5.4. Regulacje dotyczące audytu finansowego w Polsce	124
5.5. Porównanie struktur regulacyjnych w Polsce i USA	129
6. Firma audytorska jako organizacja wiedzy.....	132
6.1. Niezależność jako podstawowa koncepcja wpływająca na jakość świadczonych usług.....	132
6.2. Standardy etyczne audytorów jako mechanizm budowania reputacji.....	137
6.3. Wybrane zagadnienia związane z zarządzaniem wiedzą w firmach audytorskich.....	145
Podsumowanie wyników badań.....	153
Bibliografia.....	161
Indeks	181

Wprowadzenie

Przedmiotem rozważań w niniejszej książce są zagadnienia związane z rosnącą rolą audytu finansowego we współczesnych systemach społeczno-ekonomicznych. Obserwator życia społeczno-gospodarczego może łatwo zauważyć dwa zjawiska. Pierwsze to swoista eksplozja audytu, opisywana w *The Audit Society* przez Michaela Powera ((1997)). Zdecydowana większość czynnych zawodowo ludzi jest systematycznie, zarówno świadomie, jak i nieświadomie, angażowana w procesy monitorowania i weryfikacji działań innych. Nie budzi to sprzeciwu, ponieważ zdawanie sprawy z powierzonych zadań, działań czy zasobów ekonomicznych przeważnie jest uznawane za racjonalne i uzasadnione, o ile obie strony podejmują określone ryzyko w procesach społecznej wymiany ekonomicznej.

Metody monitorowania i weryfikacji mogą być różne – od mniej lub bardziej prostych po złożone – ale zawsze generują określone koszty. W związku z tym pojawia się konieczność optymalizacji działań audytorskich. Jak wiadomo, nie sposób wyobrazić sobie funkcjonowania społeczeństwa, którego cechą charakterystyczną byłby całkowity brak zaufania, a wszystkie działania podlegałyby procesowi monitorowania i weryfikacji. Jednocześnie równie trudno jest zaakceptować obraz społeczeństwa, w którym wszyscy całkowicie ufaliby innym, a uzyskane „sprawozdania o stanie rzeczy” byłyby zawsze przyjmowane i aprobowane bez cienia wątpliwości. W efekcie we współczesnych społeczeństwach potrzeba monitorowania i weryfikacji działań innych mieści się między dwoma wyżej wskazanymi przypadkami. Grupy społeczne bądź jednostki podejmują działania sprawdzające i weryfikujące szczególnie w sytuacjach, gdy pojawiają się wątpliwości, nadmierne ryzyko, konflikt, brak zaufania czy jakieś niebezpieczeństwo. Warto także zauważyć, że weryfikacji wraz z biegiem czasu podlegają coraz to nowe obszary życia społeczno-ekonomicznego.

„Audyt” nie jest już tylko zarezerwowany dla audytu finansowego, polegającego na weryfikacji sprawozdań przekazywanych przez zarządzających spółką jej akcjonariuszom, a pośrednio – pozostałym interesariuszom. Różnego rodzaju „audyty”, jak np. audyt ekologiczny, audyt energetyczny, audyt personalny, audyt komputerowy, to już codzienność współczesnego społeczeństwa. Powodem tego mnożenia audytów są zwiększające się oczekiwania w zakresie nadzoru oraz odpowiedniego rozrachunku, zwłaszcza w sferze publicznej. Wszystkie te „audyty” mają wszakże jedną cechę wspólną: prekursorem i pierwowzorem różnych form współczesnego audytu był audyt sprawozdań finansowych. W miarę rozpowszechniania się „audytów” przybierają one nowe formy, które częściowo przypominają swój pierwowzór w pewnych aspektach i wprowadzają nowe rozwiązania w innych obszarach. Audyt finansowy także ulega przeobrażeniom – gdy do analizy włączymy perspektywę czasu i perspektywę międzynarodową, łatwo zauważymy istotne różnice w podejściu do niego i technice jego przeprowadzania.

Inne współczesne zjawisko to obarczanie audytu finansowego i audytorów finansowych winą za pojawiające się cyklicznie zjawiska kryzysowe. Dzisiejsze rynki finansowe oferują wiele projektów inwestycyjnych. Racjonalny inwestor spośród tych wielu różnych możliwości alokowania swojego kapitału zwykle wybiera tę, która zapewni mu optymalną relację ryzyka i oczekiwanej stopy zwrotu. Jednocześnie przedsiębiorcy poszukujący kapitału na realizację swoich projektów mają możliwość obniżenia postrzeganego przez inwestorów ryzyka związanego z konkretnym przedsięwzięciem. Tego rodzaju poprawa relacji jest możliwa dzięki dostarczeniu wysokiej jakości informacji finansowej. Dlatego w razie niepowodzeń audytorzy oskarżani są o różne straty związane z niewystarczającą pewnością i wiarygodnością informacji finansowej przedkładanej przez organizację jej interesariuszom. Stąd obserwatorzy życia społecznego i gospodarczego mogą także dostrzec, że ostatnich kilkanaście lat to okres intensywnego rozwoju regulacji dotyczących audytu finansowego. Standardy audytu finansowego coraz bardziej szczegółowo określają działania podejmowane przez audytora w procesie audytu finansowego. Ulegają także zmianie procesy nadzoru nad audytorami i firmami audytorskimi. Państwo w coraz większym stopniu ingeruje w domenę w przeszłości pozostawioną organizacjom zawodowym zrzeszającym audytorów finansowych.

W klasycznej pracy z teorii audytu finansowego E. Flint definiuje audyt jako mechanizm kontrolny polegający na monitorowaniu działań i dokonań oraz amplifikujący rozrachunek społeczno-ekonomiczny (Flint, 1988, s. 12). Zdaniem Flinta audyt został stworzony po to, aby monitorować stosowanie specyficznych norm akceptowanego zachowania w danym społeczeństwie. Funkcja i rola audytu są zatem zdeterminowane czynnikami kulturowymi, społecznymi i politycznymi (Flint, 1988, s. 13; Power, 1997; Quick et al., 2008). Korzystając ze sformułowania Anthony'ego Hoopwooda, można stwierdzić, że audyt jest swoistą praktyką społeczną i instytucjonalną (Hoopwood i Miller, 1994), która podlega wpływom lokalnych tradycji, specyficznej kultury, instytucji prawnych, politycznych i ekonomicznych. Flint z kolei uważa, że audyt to proces ewolucyjny reagujący na zmieniające się oczekiwania w odniesieniu do działań indywidualnych jednostek lub organizacji, w których jest stosowany.

Można także przyjąć, że audyt finansowy jest praktyką społeczną pozwalającą wnikać, dostrzec i ocenić, jak dane społeczeństwo zostało zorganizowane, oraz dostarczającą informacji o poziomie rozrachunku i przejrzystości działań społeczno-ekonomicznych. Audyt finansowy od początku XX w. stał się uznaną i regulowaną formą rozwiązywania problemów związanych z brakiem możliwości bezpośredniej obserwacji działań podejmowanych przez inne grupy społeczne. Formy regulacji wraz z upływem czasu ulegały przeobrażeniom. Obecnie audyt finansowy jest instytucją silnie uregulowaną. Na jego kształt wpływają nie tylko normy społeczne i rozwiązania prawne poszczególnych społeczności (państw), lecz także transnarodowe instytucje i międzynarodowe firmy audytorskie, przyczyniając się m.in. do wspólnego habitusu audytów finansowych, bez względu na miejsce ich przeprowadzania.

Audyt finansowy można zatem rozumieć jako mechanizm kontroli społecznej w procesie rozrachunku zarządzających z interesariuszami organizacji. Nie jest więc zaskakujące, że wprowadzane zmiany i reformy ładu korporacyjnego skutkują najczęściej zmianami oraz reformami w systemie audytu finansowego (Gray i Manson, 2011; Power, 1997; Robson et al., 2007). Ład korporacyjny w tym ujęciu jest rozumiany szeroko – jako system, który równoważy oczekiwania członków organizacji i ich samolubne zachowania. Utrzymanie systemu ładu korporacyjnego w równowadze nie jest zada-

niem łatwym. Każda zmiana oczekiwań lub zachowania członków organizacji wytrąca system ze stanu równowagi. Aby zachować stan równowagi, muszą zostać zachowane właściwe proporcje między regulacjami prawnymi, siłami rynku oraz normami społecznymi obowiązującymi w danym społeczeństwie. W razie braku równowagi w systemie ładu korporacyjnego podejmowane są działania zmierzające do jej przywrócenia. Jedno z takich działań naprawczych stanowi zmiany prowadzące do zwiększenia skuteczności i efektywności podstawowych narzędzi kontroli w ładzie korporacyjnym – audytu finansowego i sprawozdawczości finansowej.

W literaturze przedmiotu stosuje się także różne określenia opisujące praktyki audytu finansowego. Należą do nich: audyt, auditing, audyt sprawozdań finansowych, rewizja sprawozdań finansowych, badanie sprawozdań finansowych, badanie ksiąg rachunkowych, audyt finansowy, audyt zewnętrzny, audyt wewnętrzny, usługa atestacyjna. Niewątpliwie najszerszymi pojęciami są audyt i auditing. Audyt jest wymagany wtedy, gdy niezbędne staje się dokonanie rozrachunku – złożenie sprawozdania z podejmowanych działań. W tym sensie audyt jest praktyką ograniczającą ryzyko wynikające z prowadzenia działalności. Audyt finansowy zaś jest praktyką kontrolną ograniczającą ryzyko pojawienia się nieprawidłowości w informacjach finansowych przekazywanych przez zarządzających inwestorom i innym zainteresowanym stronom.

Można uznać za W. Gabrusewiczem (2010), że audyt finansowy jest tożsamy z określeniem „audyt sprawozdań finansowych” oraz z terminami „rewizja finansowa” i „rewizja sprawozdań finansowych” (choć odniesienie do słowa „rewizja” wskazuje bezpośrednio na charakter kontrolny czynności wchodzących w zakres rewizji). Podobnie J. Pfaff (2007) utożsamia „audyt zewnętrzny” z pojęciem „rewizji finansowej”. „Badanie i przegląd sprawozdań finansowych” można uznać za element audytu finansowego, choć do innych czynności audytu finansowego można zaliczyć, za J. Pfaffem, także inne usługi atestacyjne, które mogą mieć charakter uzgodnionych procedur dotyczących informacji finansowych i ich kompilacji. D. Krzywda (2012) wskazuje na występującą różnicę między audytem finansowym a badaniem sprawozdań finansowych (ksiąg rachunkowych). Audyt finansowy jest czynnością szerszą, obejmuje bowiem nie tylko badanie, ale także propozycje niezbędnych korekt informacji w nim zawartych oraz przygotowanie sprawozdania audytora zawierającego opinię o badanych sprawozdaniach finansowych.

Warto jednak zatrzymać się nad wyjaśnieniem różnicy między audytem finansowym a audytem wewnętrznym. W niektórych opracowaniach pojawia się stwierdzenie, że na audyt finansowy składają się dwa elementy: audyt zewnętrzny (rewizja finansowa) i audyt wewnętrzny (Andrzejewski, 2012). Niewątpliwie audyt wewnętrzny ma korzenie w audycie finansowym, choć obecnie audyt wewnętrzny nie ogranicza się tylko do weryfikacji sprawozdań finansowych. Wyjaśnienie różnicy między audytem finansowym a audytem wewnętrznym ułatwi prześledzenie rozwoju praktyki audytu wewnętrznego i audytu finansowego w czasie. Do XIX w. audyt finansowy zwykle był prowadzony przez wewnętrznych, zatrudnionych przez jednostkę pracowników-audytatorów lub właścicieli-audytatorów, którzy często byli odpowiedzialni wspólnie z księgowymi za przygotowanie sprawozdań finansowych. Pod koniec XIX w. powstała pierwsza organizacja zawodowa skupiająca audytatorów finansowych, przyczyniając się do usamodzielnienia audytora finansowego i jego uniezależnienia od organizacji, w których przeprowadzał on audyt finansowy. Wielki kryzys finansowy w latach 1929–1933 sprawił, że wprowadzono ustawy regulujące rynki kapitałowe, i usankcjonował obowiązkowy, niezależny audyt finansowy. Jednocześnie funkcja wewnętrznego audytora ewoluowała z funkcji rachunkowo-księgowej w kierunku biznesowo-zarządczej. Zwykle też uznaje się powstanie Internal Institute of Auditors w 1947 r. za moment wyodrębnienia się audytu wewnętrznego jako niezależnej profesji. Audyt wewnętrzny koncentruje się nie tylko na ryzyku związanym z nieprawidłowościami w sprawozdaniach finansowych, lecz także na wszystkich obszarach, w których występują ryzyka istotne dla organizacji. Audyt wewnętrzny ewoluował wraz z upływem czasu z praktyki ograniczającej ryzyko sprawozdań finansowych do działalności zwiększającej sprawność i efektywność organizacji, a zatem wnoszącej wartość dodaną. W szczególności audyt wewnętrzny zajmuje się oceną efektywności procesów zarządzania ryzykiem, kontroli i zarządzania organizacją. Koncepcja audytu wewnętrznego nabrała szczególnego znaczenia wraz z rozwojem koncepcji nowego zarządzania publicznego.

Moją intencją nie było napisanie podręcznika audytu finansowego czy też nakreślenie zarysu technicznej wiedzy audytora finansowego. Podejmując próbę zajrzenia do świata audytatorów finansowych, dążę do uzyskania odpowiedzi na następujące pytania: „Czym jest audyt finansowy dla społeczeństwa?” oraz „Jakie potrzeby społeczne wpływały i wciąż wpływają na rozwój praktyki audytu finansowego?”.

Te i inne jeszcze zagadnienia były badane przez zespół w ramach projektu badawczego¹, który dotyczył postrzegania przez audytorów zmian w dziedzinie ładu korporacyjnego. Przygotowana przeze mnie monografia przedstawia audyt finansowy w szerokim kontekście. Badam, dlaczego audyt finansowy, choć powszechnie krytykowany, wciąż jest ważną praktyką we współczesnych społeczeństwach. Czyżby Michel Foucault miał rację w odniesieniu do audytu finansowego, twierdząc, że różne, często bardzo techniczne i nudne praktyki odgrywają istotną, choć niedocenianą rolę w życiu społecznym? Zadałam zatem następujące pytanie badawcze: „Jaka jest rola audytu finansowego we współczesnych systemach społecznych?”. Realizacja celu badawczego powinna także pozwolić odpowiedzieć na poniższe częściowe pytania badawcze:

1. Jaką rolę odgrywa audyt finansowy w społeczeństwie?
2. Dlaczego istnieje luka oczekiwań w odniesieniu do audytu finansowego?
3. Jakie działania zmierzają do zmniejszenia luki audytu finansowego?
4. Jakie specyficzne cechy wyróżniają firmę audytorską od innych organizacji?

Po przeprowadzeniu badań wstępnych, obejmujących przegląd polskiej i światowej literatury poświęconej audytowi finansowemu, zostały sformułowane następujące hipotezy:

1. Audyt finansowy jest instytucją ulegającą przeobrażeniom wraz z rozwojem społeczeństwa i jego potrzeb.
2. Zmiany w zakresie audytu finansowego nie nadążają za potrzebami społeczeństwa, co uniemożliwia likwidację luki między postrzeganiem, czym audyt finansowy powinien się zajmować, a tym, czym się w istocie zajmuje.
3. Dotychczasowe działania zmierzające do zmniejszenia luki audytu koncentrowały się głównie na rozwoju regulacji, standardów oraz modyfikacji modelu sprawozdawczości audytora finansowego.
4. Firma audytorska, jako organizacja oparta na wiedzy, buduje swoją przewagę konkurencyjną, umacniając reputację.

¹ Grant badawczy finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki pt. „Reformy systemu ładu korporacyjnego. Doświadczenia biegłych rewidentów w Polsce” (projekt nr 4115/B/H03/2011/40).

Uzyskanie odpowiedzi na poszczególne pytania cząstkowe, które ostatecznie pozwolą na sformułowanie odpowiedzi na pytanie główne, wymagało zastosowania różnych metod badawczych, a zwłaszcza metody wnioskowania dedukcyjnego i indukcyjnego. Dodatkowym źródłem wiedzy były przeprowadzone badania jakościowe. W badaniach własnych zastosowano technikę wywiadów z audytorami finansowymi oraz użytkownikami sprawozdań audytorów. Wyniki badań własnych zawartych w rozdziałach 3 i 4 zostały wcześniej opublikowane w języku angielskim (Dobija, 2013; Dobija et al., 2013), co miało na celu poddanie pod dyskusję osiągniętych rezultatów.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i obejmuje sześć rozdziałów.

W rozdziale 1 prezentowane są zagadnienia związane z miejscem audytu finansowego w organizacjach. Punktem wyjścia do dyskusji jest rola audytu finansowego w zapewnieniu sprawnego funkcjonowania rynków finansowych. Audyt w tym kontekście ma na celu wzmocnienie zaufania do sprawozdawczych informacji finansowych przygotowywanych przez zarządzających spółkami zaufania publicznego. W dalszej części poruszane są zagadnienia dotyczące audytu finansowego i jego miejsca w organizacji oraz audytu jako elementu systemu ładu korporacyjnego. Wyjaśnione zostają też relacje między audytem finansowym, komitetem audytu i kontrolą wewnętrzną. Rozdział 1 kończy omówienie sprawozdawczości finansowej jako mechanizmu kontroli w efektywnych systemach ładu korporacyjnego.

W rozdziale 2 omówiono ważniejsze teorie opisujące i wyjaśniające zapotrzebowanie na usługi audytorskie, a także klasyczne prace R.K. Mautza i H.A. Sharafa, Th. Limperga oraz E. Flinta dotyczące teorii audytu finansowego. Następnie zaprezentowano poszczególne grupy zainteresowane efektami pracy audytora oraz wyjaśniono istotę luki oczekiwań w odniesieniu do audytu finansowego – różnicy między oczekiwaniami użytkowników sprawozdań audytora co do jego pracy a postrzeganym zakresem działań podejmowanych przez audytora w procesie audytu finansowego. Omówiono także składowe modelu przedstawionego po raz pierwszy na początku lat 90. XX w.: lukę dokonań i lukę rozsądku.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele hipotez i teorii wyjaśniających istnienie popytu na usługi audytorskie. W niniejszej pozycji omówiono kolejno hipotezy: monitorowania, informacji, ubezpieczenia i uzasadnienia, a następnie najczęściej wykorzystywaną teorię agencji. W tym podejściu podstawowym celem audytora jest ogra-

niczanie pojawiających się nieefektywności wynikających z asymetrii informacji między właścicielami kapitału a zarządzającymi. Rozdział kończy omówienie socjologicznego i organizacyjnego podejścia do wyjaśnienia praktyki audytu finansowego. W takim ujęciu audyt finansowy może być postrzegany jako proces produkcji komfortu. Teoria dysonansu służy w tym wypadku do analizy zgodności postaw i zachowania audytorów.

Audytorzy finansowi czynią starania zmierzające do likwidacji lub zmniejszenia luki oczekiwań wobec audytu finansowego. Do podstawowych działań w tym zakresie można zaliczyć rozwój standardów audytu finansowego oraz zmiany w modelu sprawozdawczości. Rozdział 3 dotyczy pierwszego z wyżej wymienionych zagadnień. Początkowo proces audytu finansowego miał charakter nieustrukturyzowany (organiczny). Wraz z rozwojem konkurencyjności firmy audytorskie podjęły wyzwanie wypracowania bardziej ustrukturyzowanego podejścia do audytu finansowego. To bardziej mechaniczne ujęcie procesu audytu nie tylko pozwoliło na ograniczanie kosztów w firmie audytorskiej, lecz także przyczyniło się do uzyskania istotnego narzędzia promocyjnego, wyróżniającego daną firmę audytorską od innych działających na tym samym rynku.

Innym istotnym etapem rozwoju audytu finansowego jest projekt międzynarodowej harmonizacji standardów audytu finansowego, realizowany przez Międzynarodową Federację Księgowych (IFAC). W rozdziale 3 przedstawiono również wyniki badań własnych dotyczących wykorzystania informacji o ładzie korporacyjnym w procesie audytu finansowego w Polsce i Stanach Zjednoczonych Ameryki.

Rozdział 4 zawiera badania i omówienie zagadnień związanych z efektami pracy audytorów finansowych. Po zaprezentowaniu zmian w modelu sprawozdawczości z perspektywy historycznej przybliżono główne obszary badań naukowych dotyczące modelu sprawozdawczości audytora finansowego. W tym rozdziale zamieszczone zostały także wyniki badań własnych na temat postrzeganej użyteczności polskiego modelu sprawozdawczości audytora finansowego. Rozdział kończy wskazanie kierunków reform modelu sprawozdawczości, których zasadniczym celem jest zmniejszenie luki informacyjnej, a w konsekwencji luki oczekiwań w zakresie audytu finansowego.

Kolejny rozdział dotyczy zagadnień regulacji usług audytorskich. Na początku XX w. w rozwiniętych gospodarkach rynkowych wprowadzono regulacje dotyczące obowiązków dokonywania audytu finan-

sowego przez niezależnego audytora. Kwestie organizacji audytorów oraz dbałości o niezależność i reputację pozostawiono natomiast stowarzyszeniom zrzeszającym audytorów finansowych. Skandale finansowe oraz powtarzające się kryzysy finansowe spowodowały zmianę myślenia o sposobie regulacji zawodu audytora finansowego z formy stowarzyszeniowo-korporacyjnej do korporacyjno-legalistycznej. Pierwowzorem zmian była w tym wypadku ustawa SOX wprowadzona w 2002 r. w USA. W tej części opracowania obszerniej omówiono istotne aspekty tej ustawy dotyczące audytu finansowego. Następnie zaprezentowano rozwój regulacji w zakresie audytu finansowego w Unii Europejskiej. Rozdział 5 kończy porównanie struktur regulacyjnych w Polsce i USA.

Rozdział 6 monografii koncentruje się na wybranych aspektach funkcjonowania firm audytorskich. Punktem wyjścia do dyskusji jest założenie, że firmy audytorskie to organizacje oparte na wiedzy. Podstawowymi czynnikami pozwalającymi na rozwój firmy audytorskiej są zatem reputacja i wysoka jakość świadczonych usług. W tej części omówiono także typowe decyzje podejmowane przez audytorów oraz najważniejsze zagadnienia związane z zarządzaniem organizacjami opartymi na wiedzy.

Monografię kończy podsumowanie.

Moim zamierzeniem było, by niniejsza publikacja wprowadziła do dorobku literatury przedmiotu spojrzenie na audyt finansowy nie z perspektywy dyscypliny technicznej, lecz ze względu na aspekt społeczny i rolę audytu w rozwoju demokratycznego społeczeństwa – także społeczeństwa kapitalistycznego w pozytywnym rozumieniu tego określenia. W opracowaniu przedstawiono także syntetyczny przegląd teorii i poglądów dotyczących społecznego zapotrzebowania na audyt finansowy oraz analizę najważniejszych badań w zakresie audytu finansowego ze szczególnym uwzględnieniem aspektów regulacyjnych i standaryzacyjnych oraz modelu sprawozdawczości finansowej.

Dodatkowym wkładem do literatury przedmiotu są przeprowadzone po raz pierwszy w Polsce, ale także w USA, wywiady z audytorami finansowymi. Ich opinie i poglądy na temat roli audytu finansowego w efektywnych systemach ładu korporacyjnego stanowią ważne źródło wiedzy o roli audytu w społeczeństwie. Przeprowadzono także wywiady z audytorami finansowymi i użytkownikami ich sprawozdań – analitykami kredytowymi i analitykami finansowymi,

dotyczące ich opinii na temat użyteczności polskiego modelu sprawozdawczości audytora finansowego.

Dziękuję wszystkim osobom, od których otrzymałam wsparcie podczas realizacji projektu badawczego oraz pisania tej monografii. Na mój rozwój naukowy oraz sposób myślenia o rachunkowości i audycie finansowym wpływ mieli prof. Rashad Abdel Khalik z Uniwersytetu Illinois w Urbana-Champaign oraz prof. Shyam Sunder z Uniwersytetu Yale. Profesor Andrzej K. Koźmiński z właściwą sobie delikatnością zmotywował mnie do napisania tej książki. Profesor Witold T. Bielecki, rektor Akademii Leona Koźmińskiego, stworzył mi warunki materialne pozwalające zrealizować ten projekt. Dziękuję wszystkim moim współpracownikom za cierpliwość, życzliwe zainteresowanie i nierzadko pomoc w czasie pisania pracy. Moi rodzice także bardzo wspierali mnie w tych wysiłkach, za co im bardzo dziękuję. Osobne podziękowania składam pani Viktorii Gusynskiej za przejęcie obowiązków związanych z życiem codziennym. Książkę tę dedykuję Julice – nie ustawaj w poszukiwaniu odpowiedzi na interesujące cię pytania.

Miejsce audytu finansowego w organizacjach

1.1. Audyt finansowy jako czynnik integrujący rynki finansowe

Współczesne rynki finansowe dostarczają inwestorom wiele możliwości alokacji wolnych środków finansowych. Na rynku oferowane są różne projekty, dla których poszukiwane jest odpowiednie finansowanie. Inwestor musi zdecydować, który z tych projektów powinien wybrać. Podejmując decyzje inwestycyjne, ocenia ryzyko związane z projektem i analizuje, czy inwestycja zagwarantuje oczekiwane stopy zwrotu z zaangażowanego kapitału. Ważne jest zatem, aby inwestorzy mieli do dyspozycji rzetelne informacje o potencjalnych projektach inwestycyjnych, które mogą wspomóc proces podejmowania decyzji.

Sprawozdania finansowe, a zwłaszcza raporty roczne, stanowią cenne źródło informacji dla osób podejmujących decyzje inwestycyjne. Brak rzetelnie przygotowanych i wiarygodnych informacji może prowadzić do błędnych decyzji inwestycyjnych. Użyteczne informacje wspomagające decyzje finansowe muszą mieć określone cechy. Ich brak zwiększa ryzyko podejmowanych przez inwestora decyzji. Na przykład inwestor może mieć nierzetelne informacje o cenie akcji w wyniku celowego zniekształcenia przez odpowiednie zastosowanie procedur księgowych. Informacja może być niedokładna z powodu celowej lub niecelowej manipulacji dokonanej przez zarządzających, którzy dysponują pełnymi informacjami o swoim projekcie inwestycyjnym. Informacja może też być nietrafna, a zatem podkreślać te fakty, które mogą wydawać się istotne, ale niekoniecznie takie są w ocenie przyszłych oczekiwanych zysków z inwestycji. Podejmujący decyzję inwestycyjną może też nie dysponować informacjami, które zarządzający danym projektem uznają za informacje o charakte-

rze czułym i z tego powodu nie będą skłonni ich ujawnić. Wreszcie informacje o skomplikowanych transakcjach finansowych mogą być przedstawione w sposób utrudniający ich zrozumienie i ocenę.

Rolą audytora jest ograniczenie ryzyka wynikającego z dostarczenia niewłaściwych lub mających niską jakość informacji wspomagających procesy decyzyjne inwestorów. Audytor finansowy – jako niezależna jednostka – ocenia przedłożone przez zarządzających informacje o projekcie inwestycyjnym w celu upewnienia się, czy informacje te zostały przygotowane zgodnie z zasadami sztuki, czyli przyjętymi standardami rachunkowości. Istnieją co najmniej cztery powody, które wyjaśniają naturalne zapotrzebowanie na audyt finansowy przez niezależną jednostkę (Knechel et al., 2007, s. 3):

1. Zarządzający przedsiębiorstwem mogą zachowywać się niedbale lub niewłaściwie, jeśli nie będą podlegali niezależnej ocenie. Świadomość, że ich działania będą przedmiotem oceny przez audytora finansowego, może zmotywować zarządzających do uczciwego zachowania i wyłożonej pracy.
2. Wielu interesariuszy organizacji (a nie tylko inwestorzy) nie ma wystarczającej wiedzy, aby samodzielnie ocenić jakość dostarczonych informacji. Audyt finansowy ma na celu dokonanie takiej oceny w produktywny i efektywny sposób.
3. Miarodajne informacje mogą przyczynić się do zmniejszenia postrzeganego przez inwestorów ryzyka, a zatem mogą wpłynąć na zmniejszenie się kosztu kapitału.
4. Dostarczyciele kapitału (inwestorzy i kredytodawcy) chcą mieć pewność, że udostępnione im informacje są wolne od błędów i oszustw. Autor dostarcza takiego zapewnienia na określonym poziomie istotności.

Zapotrzebowanie na usługi audytorskie wynika zatem z działających sił rynku, natury ludzkiej i potrzeby podejmowania świadomych decyzji oraz ma na celu ograniczenie ryzyka wykorzystania w procesie podejmowania decyzji inwestycyjnych niemiarodajnych informacji.

1.2. Audyt finansowy w środowisku organizacji

Produkowanie dóbr i usług odbywa się wewnątrz organizacji lub na rynku. Firma może wyprodukować dobro lub usługę (np. półfabrykaty) przez wydział będący integralną częścią tej organizacji. Może też nabyć dobro lub usługę na rynku zewnętrznym. Uhonorowany Nagrodą Nobla Ronald Coase (1937) stwierdził, że firmy są w stanie ograniczyć pewne koszty transakcji poniżej tego, ile musiałyby zapłacić, dokonując zakupu podobnych dóbr lub usług na rynkach zewnętrznych. Zgodnie z tym twierdzeniem firmy istnieją, ponieważ ponoszą mniejsze koszty transakcyjne, niż wynikałoby to z konieczności dokonywania transakcji rynkowych (zawarcia kontraktu na rynku). To właśnie koszty pozyskania wiedzy i realizacji kontraktów decydują, że niektóre produkty i usługi produkowane są wewnątrz firmy, inne zaś są pozyskiwane z rynku. Im dłuższy jest okres realizowania projektu, tym dłuższy i droższy jest proces negocjacji i zawarcia kontraktu. W takim przypadku bardziej prawdopodobne jest to, że firma będzie dążyła do eliminacji serii krótkoterminowych kontraktów i zastąpienia ich przez jeden długoterminowy kontrakt. Analiza kosztów transakcyjnych przyczyniła się do wyartykułowania jednego z podstawowych założeń współczesnej teorii przedsiębiorstwa. Firmy, które przeżywają na konkurencyjnym rynku, muszą mieć przewagę konkurencyjną w konstruowaniu wewnętrznych kontraktów. Organizacje odnoszące sukcesy mają mniejsze koszty transakcyjne niż rynek.

Przyjmuje się jednak, że rynki realizują pewne funkcje efektywniej niż firmy. Rynki istnieją, ponieważ uczestnicy rynku mają prawo do dokonania transferu swojego bogactwa i otrzymania w zamian za to wynagrodzenia. Jednostki (zarówno indywidualne osoby, jak i organizacje) mają prawo do podejmowania decyzji o sposobach wykorzystania zasobów będących w ich posiadaniu lub o sprzedaży tych zasobów. Rynki dyscyplinują posiadaczy zasobów, aby wykorzystywali je w efektywny sposób. Jeśli właściciel, przez swoje działania, zmniejszy wartość zasobów (np. uszkadzając je), to rynek odpowie na te działania, oferując mniejszą cenę za te zasoby. Na rynku zatem dokonuje się pomiaru dokonań podejmujących decyzje; rynek również nagradza lub karze za określone zachowania uczestników rynku.

Firmy nie zawsze mogą wykorzystać ceny rynkowe do realizacji transakcji wewnętrznych. W razie braku wcześniej opisanej dyscypli-